

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך ל, תשלי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

סיפומו של דבר: אין בין המשפט החסר ובין המשפט הסתמי ניגוד כלשהו, ולפיכך אין צורך להבחין ביניהם. פדי להבחין בין הדברים, אנו זקוקים לאמת מידה אחת. פיון שהפלים, שאנו נעזרים בהם לתיאור כל אחד מסוגי המשפטים, שונים הם, לא ייתכן פלל עימות ביניהם. הקביעה, שמשפט הוא חסר, היא תחבירית; סיווגו פסטי סמאנטית היא.

אסתר גולדנברג

אופטימיסטן, אופטימיסטון — ולשונו של עגנון

(א) במאמרו "ש"י עגנון כמעשיר המילון העברי" (לשונונו לעם, טבת תשל"ח) הביא מ' מורשת את אופטימיסטן כאחת המלים, שבהן בחר עגנון "צורני גזירה חדשניים שנראו לו עדיפים מן הקיימים או למען גיוון סגנונו", ובמילואים למאמרו הוסיף את פרוקוריסטן. ואולם אין אופטימיסטן מאלפת כשלעצמה, אלא רק פנציגת כל המלים העשויות פמתפונתה ובדרך שימושה בלשון עגנון.

מלים בפיומת - יסטן מצויות עוד בלשון עגנון — "תמול שלשום": סימינריסטן (עמ' 327); אנרכיסטן (עמ' 108). סוציאליסטן (עמ' 44); "עד הנה": ניהיליסטן (עמ' 240). "שירה": פולקלוריסטן (עמ' 316), פרוניסטן (עמ' 314).

ריביזיוניסטן (עמ' 474). "מעצמי אל עצמי": פובליציסטן (עמ' 174, 312). אַסיאיסטן (עמ' 279).

הסופית – יסטן באה על מאות מלים בלשון המאמרית והספרותית בעיקר בתקופה שלמן ימי "תמול שלשום" ועד לאחר ימי "שירה", ומאז שנות החמישים הלכה ונעלמה בהדרגה מן השימוש הרווח. היו סופרים שהרפו בה (פרישמן, פייכמן) והיו שהמעיטו (ביאליק) — איש פטעמו. כמה מן הסופרים, שעגנון גילה אליהם חיבה יתרה, נהגו במלים אלו כמנהג עגנון: לא התנזרו מהן, אך נקטו אותן במידה מאופקת: ד״ב סדן: פובליציסטן (בלשון מדבר בעדו, עמ' 81): י"ח ברנר: ריאליסטן (כתבים ג', דביר, עמ' 267) ואחרים. גם אופטימיסטן לא הייתה נחלת לשון עגנון לבדו, וכך כתבו וויסלבסקי (פאיגרת משנת 1922, איגרות ו', תשל"ג, עמ' 65) ורבים אחרים. רק לפי העברית שלנו תיחשב אופטימיסטן מיוחדת או בלתי-רגילה. אמנם פה ושם צורות כאלו צצות גם עתה (למשל, אגואיסטן במודעה על עטיפת הרומן "שירה" בלשון של שנת תשל"א). כל-כך בת התקופה הייתה אופטימיסטן, עד שאילו נעדרה (היא או מלה כיוצא בה) מלשון עגנון, היה עלינו לטהות, אם ביודעים ובכונת מסגנון דחה אותה.

(ב) מה הוא שהביא להתפשטות אפנת מלות – יסטן, אך גם גרם את הידלדלותה? – "יסטן" הוא צורן-כלאיים לועזי (–יסט) ועברי (–ן). שאינם אלא שני צורנים שְׁנֵי תפקיד להבעת עניין אחד — שם תואר של בעל תכונה או עיסוק, ושעל פְּן אחד הצורנים יתר ומיותר. הצורן –ן בא לשוות למלה הלועזית המסתיימת –יסט צורה עברית, ולו בזכות סיומה העברי. זו

נחשבה הדרך הנאותה להקהות את חוד הלעז. יוסף קלוזנר צירף
־ן לכל סופית לועזית, ובזאת קיים נאה את אשר דרש, פשהתיר
את השימוש במלים לועזיות, רק בתנאי שתקבלנה צורה
עברית! לא רק על –יסט הוסיף את ־ן, אלא כתב גם דרמתורגֶן,
שמיטולזֶן, דיאגנוֹסֶן.

הצורן ־ן הופך שם-עצם לשם-תואר, למשל: מקצוען הוא
בעל המקצוע. ואולם בהיפּוֹתו על הצורן הלועזי –יסט לשם
"חותמת עברית" בלבד, הוא משולל כל משמעות שהיא. ובאין
לו תפקיד מורפולוגי-סמנטי הרי הוא מיותר. ועוד: הצורן ־ן בא
בכל נטיות המלה, שכן אין לִנְתָר על תרומת המשמעות שלו:
פרדסן-פרדסנים; ואילו ־ן, המיועדת אך ל"טשטש" את
הסופית הלועזית –יסט, אינה דרושה עוד בבוא המלה הלועזית
בלשון נקבה, רבים ורבות. לפיכך כתב עגנון רק אופטימיסטים
(תמול, עמ' 29), פובליציסטים (שם, 102), וכך תמיד. וכן,
למשל, קלוזנר: "ריאליסטן שבריאליסטים" (יוצרי תקופה, עמ'
20) או נאטורליסטית (מגדולי הספרות העולמית, עמ' 63). די
אפוא בצורני –ית, –ים, –ות לסגל למלה הלועזית צורה עברית,
ואין מקום לנאטורליסטנית או לאופטימיסטנים. אי-השתלבותה
של צורת-הפלאיים –יסטן במערכת הנטייה חידדה את זרותה
וגרמה את היפלטותה הטבעית מן הלשון העברית. ואכן מלות
–יסטן פינו מקומן לאחרות:

יש שמלה עברית ירשה את מקום המלה הלועזית:
"עיתונאי" במקום ז'ורנליסטן (פיכמן), מבוא לכתבי גורדון,

1. שפת עבר — שפה חיה, עמ' 49 ואילך.

דביר, 17, א), והרבה. יש שהצורן העברי בא על שם-העצם הלועזי בלי תיווכה של -יסט, ולכן תפקידו הסמנטי מקוים: לא עוד סוליסטן (שמעונוביץ, מבוא לכתבי פצנלסון, דביר, עמ' 1, א) אלא סולן (סולו בשינוי קל + -ן). לא פיליטוניסטן (פיכמן, שם) אלא פיליטונאי וכיו"ב. ואף המלים שביסודן שם-עצם פרטי כן: לא אוסישקיניסטן (קלוזנר, יוצרי תקופה, עמ' 141). אלא (לו נתבקש המושג) אוסישקינאי על דרך ז'בוטינסקאי. והרבה מלים, בעיקר מעולם המושגים הפילוסופי, הפוליטי והאמנותי שבו לשמש בצורתן הלועזית פמות שהיא בלי הפייה להוסיף להן תוית עברית: ריאליסט, ניהיליסט וכיו"ב. יש מלים, המופיעות (לפי שעה?) בשלוש הצורות: עוגבאי (פולה עברית), אורגנאי, אורגניסט, ולא "אורגניסטן", שהייתה נוגתת בספרות המוסיקולוגית העברית בראשיתה.

אבן-שושן ממעיט בהבאת ערכי -יסטן (וחסרות במילונו אף ריאליסטן וסוציאליסטן, שהיו רגילות ביותר). באותם הערכים שכלל נמנע מלציין את צורות הנטייה -טנית, -טנות, -טנים; עיין, למשל, ערכי קריקטוריסטן, פיליטוניסטן. בודאי במחשבה תחילה עשה כן, שהרי הקפיד להביא את נטיות המלים בעלות הצורנים: מן קרן — קרנאית וכו', מן ריר — רירנים, וכו'. ואולי בתבונה מיוחדת נהג בערכים שהביאם כן: פולקלוריסט (-טן), שכן בזאת הראה, שאין אלו אלא ואריאציות בנות חילופים. בערך פובליציסט (-טן) ציין את צורת הרבים פובליציסטים כמשותפת לשתי צורות היחיד, ומן הנכון לעשות כן בכל ערכי -יסטן. י' פנעני ז"ל הביא דרך שיטה עקיבה לצד כל מלות -יסט את צורתן "המעוברתת" בתור ערך

נפרד, ובזאת מיצה את שיטת קלזנר להסב כל – יסט ל – יסטן עד תומה. יתרה מזאת: פנעני גזר על פי שיקול דעתו את צורות הרבים אופטימיסטנים, היגיניסטינים וכו', שלא נמצאו לפניו מן המוכן, ושעל כן תמיד הובאו במילונו בלא מראי מקום. צורות מעטות לוו במשפט כללי: מן לע"ח). באמת, במקרים נדירים הצליחה סיומת – יסטן ל"הסתנן" למלה הנטויה, למשל: אורגניסטינים (פ' גרדנויך, עברית י' סלעי, תולדות המוסיקה, 1939, עמ' 229 – אבל תמיד סוליסטים!); ורק דוגמות מיוחדות מעין זו יש לתת במילון בלויית מראה המקום, לצד הצורות, ששימשו בלשון למעשה, ובהן הסיומת – יסטים².

(ג) לשאלתו של ר' מירקין (לשוננו לעם, סיון תשל"ח), מדוע כתב עגנון פיסטימיסטן, ולא פיסטימיסטן, פדוגמת אופטימיסטן, ו"מדוע נהג פעם כך ופעם כך?", יש להביא מה ששם עגנון בפי הנריאטה "אופטימיסטן אתה ידידי" (שירה 199), ולשאל מעתה, מפני מה כתב גם אופטימיסטן וגם אופטימיסטן. אין זאת אלא שבמנהגו זה הראה עגנון, פי שתי הצורות היו משמשות אז בלשון העברית, וכי לא היה קנאי לצורה מסוימת בוקא. אהרון בר-אדון בספרו המעניין "ש"י עגנון ותחיית הלשון העברית", תשל"ח, עם שנטה לדעה, פי דמויות עגנון פולך "מדברות עגנונית" (עמ' 184), הראה, פי עגנון היה ער לתופעות שפתחיית הלשון (סעיף 10), וכי הבדלי הלשון שבין יפו לירושלים, בין סגנון א"י לבין סגנון הגולה וכו' משתקפים בדברי הגיבורים. ואם כן הדבר, הרי פשאסף עגנון אל לשונו את

2. או הומוריסטינים, י' שריק, "הארץ", ערה"ש תשל"ט.

מלות התקופה בעלות – יסטן, אך לא הדיר עצמו מלכתוב צורות לועזיות ממש (אידיאליסט, עד הנה 259 ועוד), לא רק לתועלת סגנונו עשה כן, אלא לגלות את דעתו, שהמלה הלועזית נאה, ובעלת התוספת העברית — גם פן! וכשכתב בקטע אחד גמנסיה וגם גמנסיון (תמול, 155 ועוד) או אבטופוס וגם אבטומפיל (שירה 143-ועוד), יצא ללמד גם על לשון התקופה, שכל הצורות האלה היו בה. הלשון משתנה, וקודם לשינוי המוגמר מצב של התהליך בעיצומו, ובו החדש הדוחק להיכנס והישן הנדחק לצאת מקוימים זה לצד זה, ואפילו לאורך ימים. כשנתן עגנון ברצף דיבור אחד של הגיבורה את המלים רסטוראן, בית-אוכל, מסעדה (שירה 49), שיקף נאמנה-קו מקני הלשון הירושלמית של אותם הימים.

הצורן ף נגזר לשימושו העצמאי מחלק המשקל פעלן, המביע תכונה או עיסוק (למדן, גולן), ואילו הצורן –וֹן נגזר משמות-התואר במשקל פעלון (ראשון, קדמון). גם את –וֹן נהגו להוסיף על הסיזמת הלועזית, ואולם אך במעט, ומיעוט שימושו זה כבר בישר את הידחקות –וֹן מתפקיד יצירת שמות-תואר בעברית שלנו. רק עם תקופת חידושי בן-יהודה³ קיבל צורן –וֹן את שימושו הרזוחים היום (לשון הקטנה; אוסף, כגון פעוטון; עיתון היוצא במועד קבוע כגון רבעון ועוד גוני מובנים), וככל שהלך ונפוץ במשמעויותיו החדשות, פן נתבטל שימושו המתחרה בצורן ף להבעת שמות-תואר, עד שהיום אגרוֹפֶן הוא

3. ראה במיוחד ר' סיוון, לשוננו לעם פסליו-טבת תשל"ח, עמ'

המשתמש באגרוֹפיו, ואילו אגרוֹפוֹן הוא אגרוֹף קטן. –וֹן באה בלשון עגנון לפחות עוד בשתי מלים, שבהן היא מעמיד שם-תואר משם-עצם, ומפוח תפקידו נכנס לצורת הרבים: סטיסיטיקונים (סמוך ונראה, 265)! קליסקונים⁴ (שירה 424, 434). ביאליק כתב פורטרטיסטן (דברי ספרות, דביר רנו) וגם פוליטיקון (שם, במאמרו "תרבות ופוליטיקה", עמ' רפא-רצא, ולא במשמעות שנתן אבן-שושן לצורת פוליטיקון שבמילונו). ר' בנימין כתב בזיכרונותיו יוריסטון (מזכורזכ ועד פינתה, עמ' 36), אבל גם יוריסטן (שם, 231), ומסגנון פתיכתו ניפר, פי מבלי משים ובאופן טבעי נכנסו שתי הצורות, פפי חילופיהן הטבעיים של ךּ ו-וֹן בתקופת היכתב הזיכרונות. קלוזנר כתב ךּ במאות מלים כגון רומניסטן = מחבר רומנים (מגדולי הספרות העולמית, 321), רומניטקן = בעל נפש רומנטית (שם, 101), ואולי גם בכך דבק בשיטתו "לתפוס לשון אהרון" והעדיף את ךּ הרוחת בלשון חכמים, ואשר ניצניק במקרא מעטים מאוד מן –וֹן האופיינית יותר ללשון המקרא (סגל, דקדוק לשון המשנה, 83). תופעת חילופי צורני התואר מתגלית גם בעברית שלנו. הצורנים –אי, ךּן, ובמקצת ךּר, משמשים במלים רבות, ויש

4. במשמעות "ספר-מופת" ולא "סופר-מופת", והיא אינה מפורשת במילון אבן-שושן. במילון זה ניתנת רק צורת קליסקונים, אבל קלוזנר, למשל, כתב גם קלסיקן לצד קלסיקון, ובתבנית קלסיקנים, וב ע י ק ר קלסיקים. היום קלסיקאים מתרנחת, למשל ג' שלום: ש"י עגנון – אחרון הקלסיקאים? (משא, למרחב 70, 13, 3). –וֹן משמשת היום במלה סאטיריקון לצד סטיריקן וסטיריקאי.

5. ראה גם בראדון בספרו הנוצר עמ' 179, הערה 11.

התוהים, אם הצורה הנכונה היא אלחוטן או אלחוטאי, ואם ראוי (או הוחלט!) לומר יהלומר או יהלומן⁶. גם המילונים מביאים הרבה צורות נרדפות, כגון אופטיקאי ואופטיקן, אך בזאת אינם קובעים את הרווח בלבד או את הנכון וְוָקא. אם מרצה עשוי (שלא לשם גיוון סגנוני מדעת) לומר קלסיקנים וקלסיקאים בהרצאה אחת, כל שכן שיכול עגנון לפי דרפן הספרותית-לשונית לכתוב אופטימיסטן וגם אופטימיסטון. וכמנהגו זה כתב גם אשפאי, אשפתן, שהן תצורות של ממש (מורשת, במאמרו הנזכר, עמ' 82).

6. העיון בעיתונות במודעות-תעסוקה, המציעות או המבקשות עובדים מגלה דוגמאות רבות מאוד. מניחי המונחים באקדמיה ללשון העברית, מסתבר, דנים בכל מלה לגופה. במונחי המוסיקה, העדיפו את צורן־ן, אלא אם כן יש במלה האות נו"ן: אבובן, אבל טרומפונאי, קונצרטאי.

מ"מ

"שיחות על עברית" *

יעקב רבי הוא עיתונאי בר-אוריין, והוא מפרנס את קהל קוראי "על המשמר" במדור קבוע "שיחות על עברית", המתפרסם שנים אחדות, וכאן בקובץ שלפנינו כינס לקט מובחר

* ספריית פועלים, על המשמר, תשל"ז: 330 עמ', ובכללם מפתחות.